

З ІСТОРИЧНИХ ВЕРШИН ДО ДУХОВОЇ ВЕЛИЧІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ІМПЕРАТИВ ПЕТРА АНДРУСІВА

«Щасливий буду, коли хочай одно пожи-
точне зерно зможу докинути на жертвен-
ник культури Українського Народу».

*З листа Петра Андрусіва
до Митрополита Андрея Шептицького*

Мистецькі твори, як і загалом історіософське мислення Петра Андрусіва, що настояне на глибинних проникненнях в українську ідентичність, актуалізовані самим життям. Вони інтегровані в різні моделі національної освіти в діаспорі, а за останні десятиліття — і в незалежній Україні, епізодично вписані у стратегічні державницькі доктрини і програми. Репродукції ключових картин художника з княжої або козацької доби «мігрують» з одних видань до інших — від історичних нарисів до шкільних підручників, а також соціальних мереж Інтернету. Петро Андрусів уже більш як сорок років від часу відходу у Вічність залишається нашим сучасником, а його ключова теза «Мистецтво — найміцніша зброя» сьогодні також протистоїть агресору в новій війні з московщиною.

Але, попри те, що його полотна і графіка прикрашають стіни численних громадсько-культурних установ або приватних колекцій, терени й обсяг його діяльності ще не набули належної систематизації та наукової кваліфікації. Навіть й не особливо складна творча методологія, яку він сам визначив в одному з інтерв'ю як «романтичний реалізм»¹, не покриває усіх складових авторської професійної снаги, духовно-ціннісних орієнтирів та структурно-образних задач. На це є низка причин, однією з яких є рідкісна динамічна постава Петра Андрусіва в його багатьох іпостасях — мистця, педагога, теоретика та історика мистецтва, громадсько-культурного діяча. У невпинному потоці подій, при особливому почутті суспільної місії мистецтва в історичних реаліях міжвоєнного двадцятиліття, а згодом під час і після Другої світової війни художник просто не встигав упорядкувати свій творчий доробок. Цю роботу вже після його смерті частково виконала дружина Наталія Семіон-Андрусів (1910–2002). Саме з її ініціативи 1987 року окремим томом «Бібліотеки українознавства» Наукового товариства імені Шевченка (Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто) вийшли вибрані статті, промови та огляди (т. 57, загальна редакція, вибір та упорядкування текстів Григора Лужницького)², що після альбомного видання 1980 року за редакцією Святослава Гординського³ стало найбільш значимим — підсумковим — науковим ресурсом для вивчення спадщини велета української мистецької культури.

¹ Інтерв'ю з мистцем малярем Петром Андрусевим, яке перевів дня 11 березня 1975 р. Богдан Кульчицький молодший // Андрусів П. Мистецтво — найміцніша зброя : Статті, промови й огляди. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1987. С. 383.

² Андрусів П. Мистецтво — найміцніша зброя : Статті, промови й огляди. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1987. **Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>**

³ Петро Андрусів. Маляр і графік : монографія / за ред. С. Гординського. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук, 1980. 127 с. : іл.

Околиці села Кам'янобрід.
Сучасні світлини, 2022 рік

На сьогодні співпрацюють — взаємодоповнюють — два рівні суспільної рецепції постаті Петра Андрусіва: науковий та науково-популярний, причому перший з них поступається другому чисельністю репрезентаційних форм. Усі складові професійно-творчих і громадсько-культурних досвідів Андрусіва спону-

кують до особливої уваги, оскільки вони зможуть заповнити прогалини знань і про історичний контекст, і про психоемоційне тло процесів у річищі українського мистецького модернізму з його міжкультурними діалогами в різних контактних середовищах у світі. До цього ж заохочує й біографія мистця, частково описана в його текстах, а згодом переказана в різних опублікованих джерелах.

Найбільше це стосується раннього періоду життя Петра Андрусіва. Народився 2 липня 1906 року в селі Кам'янобрід поблизу Городка, на той час повіту Городок-Ягеллонський. Батьки — безземельні селяни Степан і Марія, з дому Форліта — з труднощами, в курній хаті, виховували, крім Петра, ще трьох синів та двох доньок. Сам Петро згадував, що любив рисувати від шестирічного віку. «Це замилювання поступенно зростало і біля дев'ятого року я вже почав завзято робити рисунки кольоровими олівцями та вживати акварельних фарб...»¹. Поза тим реалії родинного життя не дозволяли дитині приділяти цьому захопленню більше часу. Задля заробітків батько, крім звичних сільськогосподарських робіт, змушений був найматися на пастівництво в сусідньому селі Затока, беручи собі в поміч і дітей. Молодший від Петра на рік односельчанин Василь Андрущишин згадував, як «вони вибирались з ватагою малих хлопчаків до Цунівського лісу збирати ожину, але потрібно було перепливати тоді глибоководну Верещицю». Коли під час такого перепливу на інший берег Василь захлинувся й почав тонути, Петро «як вмілий плавець» порятував свого товариша². Ще інший фрагмент спогадів свого батька — Василя Андрущишина — описав його син Орест: «Сусідні два села — Дроздовичі і Кам'янобрід — межували пасовищами, тож разом випасали і худобу. Один мудрий дідусь-пастух завжди розповідав про

¹ Інтерв'ю з Петром Андрусівим, 11 березня 1975 р. Богдан Кульчицький молодший... С. 382–383.

² Андрущишин О. За покликом долі // Народна Думка. 2002. 13 лют.

героїчне минуле України. Слухали його діти з захопленням. Ще пригадував мій батько, що Петро Андрусів на припорошеній польовій дорозі між обома селами спеціально загостреною паличкою любив малювати коней, які неподалік випасались»¹.

Із початком Першої світової війни пастуша праця для малого Петруся не призупинялася, аж поки не сталася подія, яка докорінно вплинула на його майбутнє. «Під час відвороту 1915 р. Москалі спалили Затоку, а ми зістали евакуйовані в сторону російської границі, — пригадував згодом П. Андрусів у листі до Митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. — Під час воєнного безладдя я — восьмилітній хлопець — загубився від родичів...»². Евакуйована за таких екстремальних обставин дитина потрапила у круговерть дальших подій. «Підчас якоїсь стрілянини я зістав ранений легко в ногу і мене відіслали до військового шпиталю у Рівнім при вул. Дубенській. По виздоровленню приміщено мене у закладі для дітей «Всеросійського Союзу Городов». Заклад цей містився на тій самій вулиці. За кілька тижнів вислано мене транспортом до Москви до великанського закладу при вул. Єкатериновській. По двох місяцях з Москви вислано мене з частиною моїх ровесників до міста Рязані над Окою. Там я був аж до 1918 року, переживши перші зриви революції російської, та її наслідки — перший голод. Закладом ніхто не опікувався, а діти ходили по місцевих околицях, шукаючи за їдою...»³.

У цьому сирітському притулку, що був під протекторатом княжни Тетяни Миколаївни⁴ і належав до Союзу міст (Всероссийский союз городов помощи больным и раненым воинам), Петрусь Андрусів змушений був спілкуватися російською мовою. В такому психологічному дискомфорті, коли однолітки його називали «австріяком», він знайшов підкріплення національної свідомості, прочитавши «Тараса Бульбу» Миколи Гоголя, а також зробивши до нього свій перший авторський цикл ілюстрацій. «Згодом як ближче

Петро Андрусів. Портрети батька й матері, 1931 рік. Зберігаються у родинному архіві Андрущишиних (м. Городок)

¹ Андрущишин О. За покликом долі (продовж.) // Народна Думка. 2002. 20 лип.

² Лист П. Андрусіва до Андрея Шептицького. 11 жовт. 1932 р. Той самий епізод в інших джерелах описаний децю по-іншому. Так, у слові вдови художника Наталії Андрусів, яка виступила у лютому 1992 року на вечорі з нагоди десятих роковин від часу його смерті, зазначила: «У час першої світової війни, коли царська російська армія у вересні 1914 року зайняла Галичину, при евакуації його рідного села він загубився. Зранену і заплакану восьмилітню дитину знайшли кубанські козаки. Спочатку вони віддали його на коротке лікування до Рівного, згодом узяли під опіку аж до часу передання у московський сирітський приток...». Див.: Андрусів Н. Від Кам'яноброду до Америки. Текст виступу на вечорі, присвяченому пам'яті Петра Андрусіва у десяту річницю його смерті. Машинопис. Зберігається в упорядників.

³ Лист П. Андрусіва до Андрея Шептицького. 11 жовт. 1932 р.

⁴ Княжна Тетяна Романова, донька імператора Миколи II. Прим. ред.

Петро Андрусів — студент.
Світлина кінця 1920-х років

познайомився з кількома хлопцями з Галичини і Волині, і вони разом, пригадавши собі наші коляди „Бог предвчний” і „Нова радість”, дивували цілу Рязань колядою на Різдво»¹.

Цей епізод біографії уже мав свою важливу — майже символічну — творчу компоненту: Петрусь Андрусів «здружився» з невеличким альбомчиком, в якому олівцями фіксував деталі свого щоденного побуту, а також komponував певні історичні алюзії із прочитаних книжок. На ці малюночки звернули увагу польські старшини, які опинилися в таборі для австрійських полонених. Невдовзі їх відпустили на батьківщину, і вони взяли зі собою 12-річного Петра. «По довгих місяцях подорожі серед різних пригод у час революційних переворотів дістався він накінець до Варшави. Там він виїхав до табору з польськими скавтами і, коли там казали писати до родини, гірко заплакав, відчувши, що не має взагалі до кого писати поздоровлення, аж при допомозі скавтського виховника спробував написати до громадського тамошнього уряду, з труднощами пригадавши собі назву села. У листі він запитував, чи нема там часом когось з його рідних. — І яка велика радість була, — розповідає Петро Андрусів, — як по роках стрінувся з батьками і ріднею, а при тому великий жаль, що не вмів до них промовити рідною мовою, бо розмовляв спершу по-російськи, а потім по-польськи, забув рідну мову»².

Наведені цитати ретранслюють усні спомини вже старшого П. Андрусіва про цей період свого життя. Не менш важливі подробиці про ранній побут у Варшаві він описав у згаданому листі до Митрополита Андрея: «У Варшаві я зістав разом з дру-

гими дітьми приміщений у закладі “Rady Główniej Opiekuńczej”, де працював у варштатах, а у вільних годинах рисував. Тодішня управа закладу дуже опікувалась мистецькими поривами дітей і часто влаштовувала виставки у внутрі закладу. З часом заклад цей перейшов в руки “Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom”. Підчас присутности Герберта Гувера у Варшаві, американська комісія оглядавши таку виставку, звернула увагу і на мої праці. Завдяки цій комісії я зістав з варштатів відданий до державної гімназії»³.

Ім'я Герберта Гувера, яке назвав молодий Петро Андрусів у листі до Митрополита Андрея, для 1932 року було дуже звучним, оскільки вже на той час він був президентом Сполучених Штатів Америки. Але на початку 1920-х років Г. Гувер як політик ініціював благодійні акції для допомоги потребуючим від Голодомору в Україні. Рішення згаданої комісії стало вкрай важливим для подальшої творчої перспективи Андрусіва. Упродовж 1920–1922 років, паралельно з навчанням у гімназії, він студіював у школі прикладного мистецтва, директоркою якої була п. Плебінська (Plebińska), а в наступні шість місяців відвідував вечірні курси в Рисувальній школі по вулиці Вербовій, 11⁴. Вже з іншого джерела можна довідатися, як на Різдво 1922 року П. Андрусів, вперше після втрати контактів з рідними, приїхав до свого села Кам'яноброда: «...Яка ж була радість — зустріли його батьки, сестри й брати. Всі вони щасливо перебули війну

¹ Соневицька О. У гостині у мистців // Свобода. Джерзі Ситі і Нью Йорк, 1986. Ч. 107.

² Там само.

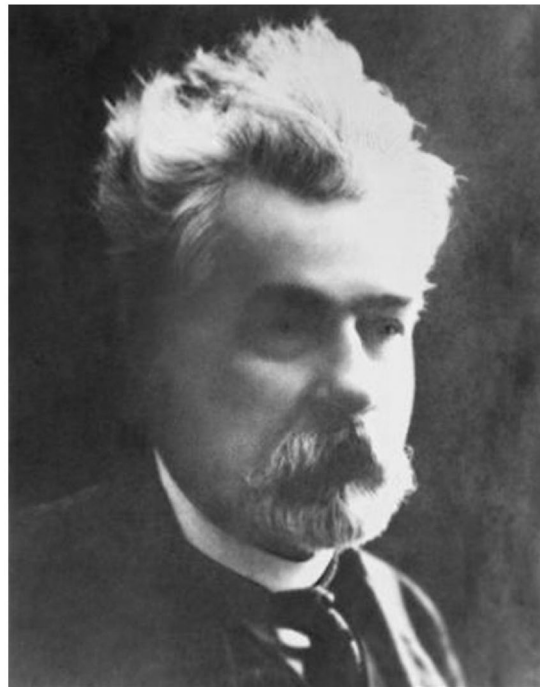
³ Лист П. Андрусіва до Андрея Митрополита // 1932 р.

⁴ З Автобіографії П. Андрусіва від 19 верес. 1927 р. Зберігається в Архіві Варшавської академії мистецтв. Див.: Piotr Andrusio. Akta studenckie Archiwu WASP do 1939 roku.

й повернулися до рідної хати. Збіглися люди з села, збіглися хлопці й дівчата — Петрусь повернувся живий і здоровий! Того року хлопці-колядники в Каменоброді й Добростанах ходили колядувати по хатах з такою звіздою, якої тут ще ніколи не бачили — так чудово розмалював її Петрусь! Три дні колядували юні колядники, аж похрипли. Для Петруся було це чудове Різдво — він хотів виколядувати Богові всю свою радість і всю свою вдячність за щасливий поворот з далеких чужих земель до рідного гнізда»¹.

Усі шість років навчання у Варшавській державній гімназії імені Владислава IV Петро Андрусів поєднував з малооплачуваною роботою у так званих «варштатах» та рисуванням, а 16 вересня 1927 року написав заяву на ім'я директора такого змісту: «...Ze względu na wybitne zdolności rysunkowo-malarskie pragnęby dostać się do Szkoły Sztuk Pięknych i dla tego gimnazjum opuścić...»². Став одним із 27-ми переможців у великому вступному конкурсі — претендувало аж 186 осіб! Академічний навчальний рік розпочав як вільний слухач 13 жовтня 1927 року в майстерні професора Мілоша Котарбінського, а вже на перших семестрових переглядах отримав дві нагороди: з предметів «рисунок» — відзнака (у класі проф. Мілоша Котарбінського) та «композиції брил і площин» — грошова премія (проф. Кароль Стриєнський). На весняній сесії 1928 року — черговий успіх: з предметів «композиція брил і площин» (проф. Кароль Стриєнський) та «рисунок і малярство» (асистент Леонард Пенкальський) — обидві грошові винагороди³. Та поза цими успіхами давалися взнаки матеріальні труднощі, і вже 15 листопада 1928 року П. Андрусів пише подання до Головної ради Школи: «Цим листом переконливо прошу щодо надання мені одноразової стипендії, що передбачена для студентів Школи образотворчого мистецтва в академічному році 1928–1929. Своє подання мотивую тяжкими матеріальними умовами. Студії продовжую власними силами. Користаючись з помешкання в бурсі, є змушений усі матеріальні видатки покривати сам, починаючи від оплати за помешкання і закінчуючи на найдрібніших предметах, необхідних для життя як домашнього, так і шкільного...»⁴. Зазначається, при цьому і його тогочасна варшавська адреса: вулиця Торгова, 14 (бурса).

Описуючи деякі подробиці тогочасного життя у Варшаві в листі до Митрополита Андрея, Петро Андрусів зауважує, що саме в ті роки у нього формувалася національна свідомість, яка не дозволила піти на компроміс при пропозиції «зміни національності і метрики». «Свідомість мою розбудив в мені нинішній мій побратим і друг — Анатоль Курдидик — відомий нині молодий поет та журналіст, який в 1926 році замандрував до мого села для просвітної праці, — писав він. — Перебуваючи тоді на феріях у родичів, я стрінувся цілком випадково з моїм майбутнім другом. Спільна симпатія, яку ми почули до себе,

Мілош Котарбінський, директор Школи образотворчого мистецтва у Варшаві в 1924–1927 роках

¹ Про хлопчика Петруся й про мистця Петра Андрусєва // Веселка. 1968. Ч. 10 (жовт.). С. 10.

² «...З огляду на визначні рисунково-малярські здібності прагнув би дістатися до Школи образотворчого мистецтва і заради того гімназію полишив...». Див.: Piotr Andrusio. Akta studenckie Archiwu WASP do 1939 roku.

³ Залікова справа Петра Андрусіва. Див.: Piotr Andrusio. Akta studenckie Archiwu WASP do 1939 roku.

⁴ Там само.

Петро Мегик. Графічний паспорт для часопису, 1926 рік

Петро Андрусів. Портрет хлопця. 1928.

була знаменитим підкладом до того, що вкоротці любов до свого Народу й Краю сталась нашим спільним кличем. Я віднайшов сам себе, віднайшов своє національне "я". Історія України розбуджувала вже тоді мою уяву і я вже тоді рішився посвятитись історичному малярству»¹.

1927/1928 академічного року у стінах школи відбулося особливо важливе знайомство Андрусіва з тезкою Петром Мегиком, надалі нерозлучним до самої смерті приятелем — мистцем, педагогом та організатором мистецького життя. Як він пізніше згадував, той «вже тоді був абсолювентом тої ж Академії, учителював в середніх технічних школах та був технічним асистентом професора Конопацького на медичному факультеті у відділі ембріології й гістології при Варшавському університеті. До Академії він ще приходив для додаткових студій в майстерні проф. Трояновського в клясі монументально-декоративного мистецтва, вивчаючи техніку фрески і темпері та архітектуру нутра. Пам'ятаю, як ми — початківці — з цікавості заглядали до тієї майстерні. Як пристало на майстерню декоративного мистецтва, стіни робітні були покриті стінописними працями студентів, які — очевидно — були виконані під наглядом і коректою професора»². Надалі студенти обох цих друзів називали «Петро до квадрату», розрізняючи за жартівливими кличками «Кастор і Полюкс»³. Саме в цей період Мегик — уродженець Буковини, недавній військовик Армії Української Народної Республіки — збирав українську молодь для створення мистецького гуртка при Українській студентській громаді. Тоді ж Мегик та Андрусів заізналися ще з деякими іншими, студіюючими у Варшаві, українцями — волинянами Нілом Хасевичем та В'ячеславом Васківським, уродженкою Тернополя Ольгою Мариняк, недавнім військовиком УНР, киянином Володимиром Побулавцем, які й стали засновниками Українського мистецького гуртка «Спокій». Коментуючи запропоновану Побулавцем назву, лідер гуртка пояснював, що «динаміку зусилля і творчості треба вкладати у зміст наших праць, а не у назву <...>. «Спокій» не значить застій <...>, розуміємо у символі того українського рідного слова сам ритм, такт, порядок, акорд, ту гармонію, що панує у справжньому мистецтві всіх епох і народів і що є вічною, незмінною у нашому мистецтві»⁴. «Жило це братство... повітрям і надією, ночами працювало по друкарнях, рубало дрова, а вдень засідало університетські аудиторії. <...> І так з глибокої сердечної туги,

¹ Лист П. Андрусіва до Андрея Шептицького. 11 жовт. 1932 р.

² Андрусів П. Петро Мегик у 80-ліття // Андрусів П. Мистецтво — найміцніша зброя... С. 169.

³ Шанковський Л. Пам'яті Петра Андрусіва // Свобода. 1982.

⁴ (-НН-). Десятиліття мистецького гурту «Спокій» // Літературно-науковий додаток «Нового Часу». Львів, 1937. 1 листоп. С. III.